

7. Лук'янець В.С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури: Монографія /Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. – К.: ВІПОЛ, 2000.
8. Михалева О. Л. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / Михалева О. Л. – М. : Книж. дом "ЛИБРОКОМ", 2009.
9. Морфологія культури: тезаурус / За ред.проф. В. О. Лозового. – Х.: Право, 2007.
10. Попов Р.А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації [Електронний ресурс] /Попов Р.А. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej2/txts/pol-prav/05prapti.pdf>.
11. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Селиванова Е.А. – К.: ЦУП, Фитосоциоцентр, 2002.
12. Сорокин Ю. А. Политический дискурс : попытка истолкования понятия / Ю. А. Сорокин // Политический дискурс в России. – М.: [б. и.], 1997.
13. Ухванова-Шмыгова И. Прошлое, и будущее понятия "дискурс" // Дискурс в академическом пространстве / под общ. ред. И.Ухвановой-Шмыговой, М.Сарнавского. – Минск: Изд.центр БГУ, 2010. – С. 11-14.
14. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Шейгал Е. И. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2003.
15. Graber D. Political Languages [Text] / D. Graber // Handbook of Political Communication, 1981.
16. Grabias S. Język w zachowaniach społecznych / Grabias S. – Lublin, 1997.
17. Van Dijk Teun A. Political discourse and ideology /Van Dijk Teun A. // Paper for Jornadas del. – 1999. – P. 178-189.
18. Linguistics Encyclopedia, The / Ed. by K.Malmkjar. – L. & N.Y.: Routledge, 1996.

УДК 323.1

Євгенія Василівна Ковач
аспірантка Бердянського державного
педагогічного університету

ДІАСПОРА ЯК СПОСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ЕТНОСУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізуються соціально-філософські аспекти імміграції як явища. Дається оцінка діаспорних спільнот, що проживають за межами території України. Робиться висновок, що діаспора – це невіддільна частина історії та розвитку етносу, спосіб збереження його життєздатності в умовах еміграції, а діаспорні утворення допомагають іммігрантам зберегти національну ідентичність, самосвідомість, коло спілкування, допомагають залишатися у просторі рідної культури.

Ключові слова: імміграція, діаспорні утворення, етнос, ірредента, країна-реципієнт.

Social and philosophical aspects of immigration as a phenomenon are analyzed. The Diaspora communities, that live beyond the Ukrainian boundaries, their formation, development and maintenance, perseverance of their own national and ethnic identity in the recipient state is estimated. It is concluded that Diaspora is an inalienable part of the ethnic group history and development, a method of its viability maintenance and Diaspora communities assist immigrants in perseverance of their national identity, self-consciousness and sphere of communication, help them to remain in the space of national culture.

Keywords: immigration, Diaspora communities, ethnic group, irredentism, recipient state.

Осмилення соціально-філософських аспектів сьогодення неможливе без включення у дослідницьке поле проблем, що породжені свободою пересування людей, а саме міграція, еміграція, імміграція, діаспора та інші, дотичні до названих. Останнім часом інтерес до вивчення окресленої проблематики зростає як у світових, так і у вітчизняних соціально-гуманітарних галузях науки. Особливої актуальності для України набувають дослідження відділеної від материнського регіону частини етносу, що складає більше третини від загального числа українців.

Дослідженню сутності поняття "діаспора" присвячені праці Т. Частикової, В. Попкова, В. Дятлова, М.Турова, які вивчають його в етнографічному та соціологічному аспектах в сучасному світі. Так, наприклад, В. Дятлов зазначає: "Діаспора – не просто розсіяння..., це особливий тип людських взаємовідносин, специфічна система формальних або неформальних відносин, заснованих на спільності долі чи уявлень про історичну пам'ять країни-виходу" [3, 127]. За В. Попковим, "Діаспора становить собою замкнену соціальну систему і сама продукує компоненти, з яких вона складається, за допомогою яких підтримує себе і завдяки яким існує як єдина система" [5, 95]. Таким чином, діаспора – це не просто окрема частина певного народу, що проживає за межами метрополії. Вона має специфічні організаційні форми, зберігає та примножує національні ознаки – мову, культуру, свідомість за умови громадської консолідації, тобто самого факту утворення діаспори.

Етнографічні процеси в суспільствах з активним міграційним рухом та проблеми й особливості соціально-демографічної інтеграції діаспорних утворень у нове середовище розглядають В. Трощинський, В. Євнух, В. Маркус, В. Тішков. Найбільш поширеним сучасним розумінням діаспори є визна-

чення її як сукупності населення певної етнічної чи релігійної належностей, що проживають в країні або районі нового поселення. В. Тішков піддає критиці це тлумачення та акцентує на слабкості традиційного підходу, підкреслюючи: "Діаспора – це явище передусім політичне, а міграція – соціальне", таким чином розмежовуючи сфери аналітичної діяльності дослідження [6, 224]. При цьому першістю у створенні діаспорних утворень наділяються лише високоосвічені, самосвідомі особистості.

Історико-соціологічному аспекту дослідження діаспори присвячені праці Д. Бязрової, Н. Преображенської, М. Козловця, А. Отаманенко, І. Ключковської та інших. Так, І. Ключковська визначає поняття "діаспора" через дослідження історії українців так: "Українська діаспора охоплює усіх українців, які опинилися за межами історичної батьківщини, незалежно з якої причини: розвалу імперій, світових воєн, природних катаклізмів, політичних чи економічних криз, особистих обставин... Діаспора є невід'ємною частиною українського народу, держави Україна і творить глобальний український простір" [11].

Незважаючи на те, що проблема життя в діаспорі останнім часом неодноразово обиралась предметом наукових досліджень, не можна стверджувати, що тема є достатньо дослідженою. Це стосується і самого поняття "діаспора", адже загально визнаного розуміння змісту останнього у сучасному науковому дискурсі все ще не вироблено.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає у тому, що діаспора розглядається як природна форма існування етносу та спосіб збереження його життєздатності в умовах імміграції.

Варто нагадати, що першопочатково діаспорою називали спільноту громадян давньогрецьких міст-держав, які мігрували на нові території з метою колонізації та асиміляції завойованих народів. Такі методи розширення життєвого простору були характерними для деяких давніх семітських народів. Дещо пізніше поняття діаспора почали використовувати виключно стосовно євреїв, які були виселені з Іудеї вавилонянами. Але згодом сфера вживання досліджуваного поняття розширилася до будь-якої етнічної групи, що проживає поза материнським етноregionом.

Сьогодні найбільш розповсюдженим є трактування діаспори як "сталі сукупності людей єдиного етнічного походження, що проживає в іноетнічному оточенні за межами своєї історичної батьківщини (або за реалом розселення свого народу)" [7, 33]. Діаспора розглядається як певна етнічна спільнота, що намагається зберігати рідну мову та культуру, підтримувати їх, сприяти їхньому розвитку в умовах перебування у чужому культурному просторі. Така культурно відмінна спільнота може бути побудована лише на ґрунті групової солідарності стосовно Батьківщини, на ґрунті тісних колективних зв'язків.

Як правило, діаспора є моноетнічними утвореннями, але іноді вони можуть бути і поліетнічними. Адже у ролі їхнього формування переважно виступає спільна країна походження, країна-донор, а етнічна приналежність сприймається як другорядна. Певні причини еміграції також можуть бути визначені як системоутворюючий фактор щодо діаспори [1, 27]. Так, представники останньої, "заробітчанської" хвилі української еміграції не схильні до активного діаспорного життя, позаяк політичні емігранти другої та третьої хвилі української еміграції утворили потужну діаспору в різних країнах світу. З огляду на це можна стверджувати, що діаспора виконує, крім етнокультурної, ще й етнополітичну або політично-ідеологічну функцію (опір, служіння Батьківщині, боротьба за її визволення та незалежність, тощо). У даному контексті діаспора виступає в ролі важливого зовнішньополітичного та економічного ресурсу, який останнім часом активно використовується різними країнами з метою створення суспільних, економічних, політичних, культурних та інших зв'язків.

З іншого боку, утворення діаспор можна пояснити, використовуючи евристичний потенціал концепції "виклику-відповіді" А. Тойнбі. Опираючись на дану концепцію, можна стверджувати, що діаспори виникають як відповідь на виклики асиміляції країни-реципієнта, що може мати різну інтенсивність у чужому культурному середовищі. Діаспорні ж утворення дозволяють етносу підтримувати на певному рівні власну національну ідентичність, самобутність і тим самим підтримувати життєздатність етносу в умовах імміграції. Ця концепція яскраво виявляє свою сутність на прикладі української діаспори. Так, до моменту проголошення незалежності України у 1991 році головною місією діаспори була боротьба за створення суверенної держави. Після втілення цієї ідеї на практиці необхідність в існуванні діаспори як борця за державність, як унікального носія національної ідеї та представника вільного українства зникла. І перед діаспорою постало важке питання пошуку нової ідеї, нових векторів та способів докладання зусиль, нового смислу існування. Тобто українська діаспора отримала новий виклик історії. Якою буде відповідь, поки що сказати важко. Однак наведений приклад є доказом того факту, що сам феномен діаспоризму може активізуватись або згасати в залежності від історичної ситуації на Батьківщині та у країні-реципієнті. Крім того, не всі іммігранти прагнуть до постійного спілкування із співвітчизниками. Ядро діаспори утворюють лідери-активісти, які а разі необхідності мобілізують більш пасивну частину спільноти на захист інтересів самої етнічної групи або інтересів материнського етноregionу. При цьому роль діаспори як самодостатнього суб'єкта, що несе відповідальність за збереження безпеки, може бути як конструктивною, так і деструктивною, агресивною. Іноді ж діаспори використовуються і як інструмент політичного маніпулювання. Тому роль діаспор у міжнародному соціокультурному просторі не можна недооцінювати.

У сучасному гуманітарному дискурсі використовують не тільки поняття "діаспора", а й близьке до останнього поняття "ірредента". На відміну від діаспори, члени якої розпорознені по територіях

держав, віддалених від історичної батьківщини, члени ірреденти розселені компактно у державах, що межують з історичною батьківщиною. Високою є чисельність ірредентних груп у прикордонних, прилеглих територіях. Наприклад, німці у Польщі (Сілезія) утворювали саме ірреденту, а німці в Казахстані – діаспору, або росіяни в Україні живуть в ірредентних групах, а у США – в діаспорних.

Підкреслимо, що, на відміну від еміграції, яка означає рух "з рідної країни", та імміграція, яка є рухом "в чужу країну", пересуванням у просторі, з метою облаштування в новій країні, діаспора означає не переїзд, виїзд чи в'їзд, не рух, а життя у певному місці (за сприятливих умов – самостійно обраному). Причому життя нормальне, повноцінне, життя людини, що прагне до укорінення на новому ґрунті. Відтак, в перспективі у країнах Америки та Європи діаспорні групи будуть переважати метропольні, адже сьогодні такі тенденції спостерігаються і з кожним роком посилюються. Можна навіть припустити, що з часом виникатимуть нові транслокальні, електронно-інтернетні спільноти, що взагалі не будуть мати певної територіальної прив'язки. Але це справа майбутнього.

Сьогодні ж саме діаспора не тільки підтримує, а й сакралізує етнонаціональну ідентичність та створює середовище, в якому іммігранти можуть відчувати себе "вдома". Зауважимо, що поняття "сакральне" у даному випадку передбачає не релігійне розуміння святості, а священні для певної людини цінності та смисли повсякденного життя. На можливості нерелігійного трактування сакрального наголошував Е. Дюркгейм, розглядаючи цю категорію в якості основи людського буття та умови збереження глибини традицій і моральних настанов. Інший філософ та семіотик, В. Флусер, з цього приводу підкреслював: "Батьківщина – це святилище звичок. Святилище звичок – це, між іншим, і життя в рідній мові, дещо саме собою зрозуміле та непомітне, як повітря, допоки раптово не опиняєшся у безповітряному просторі", поза межами рідної країни. У сфері рідної культури, у сфері сакрального особистість співвідносить себе зі смислоутворюючими складовими буття, вищими цінностями.

Іммігруючи, шукаючи та знаходячи нові ідентичності, людина все більше прагне до сакралізації національного, того, що надає їй відчуття ґрунту під ногами, почуття культурної укоріненості. Саме з локальним пов'язують сьогодні сакральність взагалі, а особливо в умовах імміграції, коли втрачається безпосередній зв'язок з Батьківщиною, національне підґрунтя [2, 167-168]. Набувши статусу іммігранта, людина, в першу чергу, звертається до діаспори як природної форми існування етносу поза материнським регіоном. Адже діаспора в умовах імміграції забезпечує збереження локальних традицій та норм. Причому культурні та етичні традиції не є у даному випадку зовнішніми приписами, а виступають основою ідентичності особистості, умовою формування солідарності з іншими людьми на основі національної культури та дозволяють іммігранту запобігти ситуації замкненості, самотнього існування у власному маленькому світі.

Показовим є і той факт, що деякі представники діаспори відрізняються більшою національною свідомістю, ніж ті українці, які живуть на Батьківщині. Адже, людина, потрапляючи в чуже культурне середовище, намагається самостійно та за допомогою близьких зберегти свою ідентичність, докладає до цього всіх зусиль, включаючи підсвідомий захисний інстинкт. Відомо, що почуття до вітчизни на відстані значно посилюються. Згадаймо, наприклад, геніальні вірші Т. Шевченка про Україну, написані на чужині. Такі болючо-ностальгічні рядки могли з'явитися лише за умов наявності психологічного комплексу "втраченої батьківщини". "Хто пережив страшну операцію розриву з живим тілом Батьківщини, – писав Є. Маланюк, – хто відчував пекучий брак Батьківщини, як вічно роз'ятрену рану, хто задихався в чужому повітрі, у чужому підсонні, під чужим небом..., той зрозуміє психологічний стан емігранта" [4, 25]. Посилюється психологічний дискомфорт еміграції певними рисами ментальності українців, а саме: індивідуалізмом, інтровертністю і в той же час бажанням самовияву, пошуками контактів та прагненням до соціального резонансу [10, 153].

Крім глибинних психологічних, серед проблем, що постають перед іммігрантами, найважливішою все ж залишається соціокультурна та економічна адаптація до нових умов життя. Основою цього процесу виступає лінгвістична адаптація. Адже від того, чи зможе прийняти іммігрант чужу мову, опанувати її як власну, багато в чому залежить успішність пристосування до нових умов життя, включення в інший соціально-економічний контекст та можливість буттєвого вкорінення на чужому культурно-історичному ґрунті [9, 15-16].

Сьогодні існує декілька варіантів лінгвістичної адаптації. Наприклад, "усиновлення чужою мовою" (Й. Бродський) в період адаптації – це, на думку деяких дослідників, найкраща доля іммігранта. Приймаючи чужу мову як рідну, людина практично "емігрує" в цю мову, входить в новий "дім буття" (М. Гайдеггер), що призводить до змін мислеобразів, форми суджень особистості. З одного боку, такий хід процесу адаптації є позитивним. З іншого – іммігрант переживає важке почуття втрати Батьківщини, і збереження рідної мови як елемента культури є, певною мірою, компенсаторним механізмом відносно тяжкої втрати. Тому іммігранти схильні до сакралізації рідної мови як єдиної вітчизни. Крім того, збереження рідної мови виступає і в якості виправдання за втрату батьківщини. Згадаймо, наприклад, слова Є. Євтушенка: "Там, где нет эмиграции из языка – и самой эмиграции нету".

Таким чином, враховуючи складність адаптаційних процесів, найчастіше іммігрант вимушений прийняти позицію білінгва, що дозволяє йому, з одного боку, не втратити зв'язок з рідною культурою, а з іншого – успішно пристосуватися до життя у новій країні. Середовищем, у якому зберігається можливість користуватися рідною мовою в імміграції, і є діаспора. Невипадково діяльність більшості українців

нських діаспор зосереджена навколо проблеми збереження мови. Саме задля вирішення цієї проблеми діаспорою створюються та використовуються такі засоби масової інформації, як газети, журнали, теле- та радіопередачі. З одного боку, це призводить до певної самоізоляції діаспорних спільнот, з іншого – з їх допомогою підтримується етнічна самосвідомість, що є світоглядним центром іммігрантів, зберігається самотність та культурні традиції.

Культура займає особливе місце серед інших способів адаптації іммігранта та буттєвого вкорінення людини взагалі, адже виступає центром зосередження всіх проявів життя особистості. Творча життєдіяльність людини відхиляється від абстрактно-всезагального, позаяк корегується не тільки умовами, місцем, часом, характером реалізації цілей, потребами та інтересами, але й особливостями індивідів, їх суб'єктивністю, системою екзистенціальних ідеалів та цінностей. Проте, така ситуація може призвести до втрати людиною автентичного коріння у випадку неузгодженості екзистенціальних та соціальних цінностей. Тобто – шлях до адаптації та укоріненості є проявом всезагального, особливого та індивідуального в процесі культуротворення.

Саме діаспора в умовах еміграції створює умови для збереження етнічної та національної культури, для самозбереження та розвитку людини, створення об'єктивних та суб'єктивних можливостей для змін дійсності і самої людини, формування ціннісних та цільових настанов. Діаспора піклується про національну культуру та про людину як носія цієї культури. Адже культура як детермінанта людського буття допомагає їй розгорнутися втому, що прагне здійснитися у бутті, бажає втілитися у власний неповторний образ. Існування діаспори не завжди забезпечує збереження всіх компонентів культури етносу (мови, релігії, побутових та інших традицій). Деякі з них можуть бути втрачені, але найважливіше тут – зберегти етнічну самосвідомість. Водночас діаспора є частиною населення країни проживання, громадянами цієї країни, тому самосвідомість членів діаспорних громад включає не тільки етнічну, а й державну приналежність. Останнє і дозволяє, зберігаючи коріння етнічної батьківщини, відчувати себе повноцінними членами суспільства країни проживання.

Відмінна точка зору представлена В. Трощинським та А. Шевченко, на думку яких, діаспора шукає сенс свого існування. Як дитина не живе виключно для матері, так і діаспора не існує для країни, з якої вона вийшла та без якої їй важко існувати [8, 97].

Відтак, можна зробити висновок, що діаспора є своєрідним суспільством, що зберігає свою єдність та водночас не відривається від існуючої реальності. Члени діаспорних громад мають ті ж турботи та проблеми, що й інші громадяни країни, проте, коло їх інтересів ширше, а поле діяльності включає специфічні проблеми та відповідні організаційні структури, які забезпечують культурну активність іммігрантів. Діаспора створює можливості для збереження національної ідентичності, для реальної, природної участі іммігрантів "в житті спільноти, яка зберігає живими певні скарби минулого та деякі передчуття майбутнього" (С. Вейль).

Отже, діаспора – це один із видів природного існування етносу, невіддільна частина історії його розвитку; це спосіб збереження життєздатності етносу в умовах еміграції. Проте, головним є те, що діаспорні утворення допомагають іммігрантам зберегти національну ідентичність, самосвідомість, коло спілкування, допомагають залишатися у просторі рідної культури.

Використані джерела

1. Библер В. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. – М.: Политиздат, 1999. – 413 с.
2. Вейль Сімона. Укорінення. Лист до клірика. Пер. з французької. – К.: Дух і літера, 1998. – 300 с.
3. Дятлов В. Диаспора: экспансия термина в общественную практику современной России // Диаспоры. – 2004. – №3. – С. 126-138.
4. Маланюк Є. Книга спостережень: Фрагменти. – К.: Атика, 1995. – 236 с.
5. Попков В. Диаспорные общины в межкультурном взаимодействии: пути формирования и тенденции развития. Докт. диссерт., М. – 2003. – С. 400.
6. Тишков В.А. Исторический феномен диаспоры // Исторические записки. – М.: Наука. – 2000. – С. 207-236.
7. Тощенко Ж, Чаптыкова Т. Диаспора как объект социологического исследования // Социс: социол. ис-след. – 1996. – №12. – С. 25-29.
8. Трощинський В., Шевченко А. Українці в світі. Т. 15. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 155 с.
9. Цимбал Т. В. Буттєве вкорінення людини як соціально-філософська проблема. Автореф. дис. канд. філософ. Наук. – К., 2005. – С. 15-16.
10. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – К.: Знання, 2006. – 341 с.
11. Ключковська І. Українська діаспора в об'єктиві сучасності – національно-політичний та духовно-культурний феномен // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.miok.lviv.ua>.